

ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԵԼԻՄ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔՈՎ ՊԱՇՏՊԱՆՎՈՂ ՇԱՀԵՐԻՆ ՎՆԱՍԻ ՊԱՏՃԱՌՄԱՆ ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ԳԵՎՈՐԳ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող ցանկացած հանգամանքի կիրառելիությունը փաստելու համար պետք է հաստատել այդ հանգամանքի իրավաչափության պայմանների առկայությունը: Հոդվածում հետազոտվում են հեղինակի կողմից առաջարկված, «Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը» վերտառությամբ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի իրավաչափության պայմանները:

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող այս հանգամանքի առաջարկվող բովանդակության հետազոտման արդյունքում առանձնացվել են այդ հանգամանքի իրավաչափության հենյալ պայմանները, որոնց էությունն էլ հոդվածում առանձին մանրամասն հետազոտման է ենթարկվել:

- քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս,
- վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից,
- վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում,
- պետք է բացակայեն այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները,
- պետք է պահպանված լինեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի պատճառման սահմանները:

Թվարկված բոլոր պայմանների միաժամանակյա առկայության պարագայում միայն կարելի է հաստատել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի առկայությունը:

* **Գևորգ Բարսեղյան** – ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, դասախոս

Геворг Барсегян – Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ, преподаватель

Gevorg Barseghian – PhD Student at the Chair of Criminal law of YSU, Lecturer էլ. փոստ՝ gevorg.barseghyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0002-5642-7658>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 27.04.2025

Գրախոսվել է՝ 02.05.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Իրականացված հետազոտության արդյունքներով հոդվածում ներկայացվել են գիտագործնական արժեք ունեցող մի շարք առաջարկներ:

Բանալի բառեր – քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք, իրավաչափության պայման, իրավաչափ վնաս, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ, հանձնարարության սահմաններ, վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցներ, վնաս պատճառելու սահմաններ

a. Ներածություն

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող ցանկացած հանգամանքի կիրառելիությունը փաստելու համար պետք է հաստատել դրա իրավաչափության պայմանների առկայությունը:

Սույն հոդվածում մենք դիտարկելու և հետազոտության առարկա ենք դարձնելու նախորդ աշխատանքներում¹ մեր կողմից առաջարկված՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի իրավաչափության պայմանները: Քրեական պատասխանատվությունը բացառող առաջարկվող հանգամանքն ունի հետևյալ բովանդակությունը. **«Հոդված 41. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը**

1. Քրեական պատասխանատվության ենթակա չէ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառած օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում, եթե այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները բացակայել են:

2. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք, ինչպես նաև այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս **Բարսեղյան Գ.** Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների արդի հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները, Դատական իշխանություն, № 1-3 (307-309), 2025, էջ 100-118: https://www.researchgate.net/publication/391804425_Operativ-hetaxuzakan_gorcuneutyun_irakanacnog_anjanc_kreakan_patasxanatvutyun_bacarog_hangamankneri_ardi_himnaxndirner_ev_zargacman_mitummer_Current_Issues_and_Development_Trends_of_Circumstances_Excl

3. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս սույն օրենսգրքով նախատեսված հանցագործության պրովոկացիա կատարած անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության ընդհանուր հիմունքներով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հանցագործության պրովոկացիան դրսևորվել է անձին իր դիտավորության մեջ ընդգրկված նախապատրաստվող կամ կատարվող հանցանքի համեմատությամբ ավելի թեթև հանցանքի կատարմանը սաղորելով:

4. Սույն հոդվածի իմաստով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ է համարվում օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակիցը, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձը»:

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող այս հանգամանքի բովանդակության հետազոտման արդյունքում կարելի է առանձնացնել դրա իրավաչափության հետևյալ պայմանները՝

- քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս,

- վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից,

- վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում,

- պետք է բացակայեն այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները,

- պետք է պահպանված լինեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի պատճառման սահմանները:

Վերոթվարկյալ բոլոր պայմանների միաժամանակյա առկայության պարագայում միայն կարելի է հաստատել քննարկվող հանգամանքի առկայությունը:

Բ. Իրավաչափության պայմանների էությունը

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող հետազոտվող հանգամանքի էությունը բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտ ենք համարում ուսումնասիրման առարկա դարձնել դրա իրավաչափության պայմաններն առանձին-առանձին:

1. *Իրավաչափության առաջին պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս:*

Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին օրենքի² (այսուհետ՝ նաև Օրենք) 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, պետական և հասարակական անվտանգությունը հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանելու նպատակով օրենքով նախատեսված օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների կողմից գաղտնի և բացահայտ մեթոդների ու միջոցների կիրառմամբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների նախապատրաստումը, իրականացումը և արդյունքների ամրագրումն ու իրացումն է»:

Հիշատակված սահմանման բովանդակության ուսումնասիրումից պարզ է դառնում, որ Օրենքը օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն ընկալում է որպես որոշակի նպատակով կոնկրետ մարմինների կողմից օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների նախապատրաստում, իրականացում և արդյունքների ամրագրում ու իրացում: Ասվածից հետևում է, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը և օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը որպես երևույթներ գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերակցության մեջ, որտեղ ամբողջը օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն է, իսկ մասը՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը: Շարադրվածից հետևում է նաև, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս կարող է պատճառվել միայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս, քանզի օպերատիվ-հետախուզական գործունեության՝ որպես երևույթի արտահայտման ձևը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն է:

Իրավաչափության առաջին պայմանի համատեքստում հարկ ենք համարում առանձին քննարկման առարկա դարձնել «վնաս» հասկացության քրեաիրավական ընկալումը: Այս հասկացությունը, մեր կարծիքով, չունի կոնկրետ ճյուղային պատկանելություն և օգտագործվում է մեծաքանակ իրավական ակտերում, անգամ Սահմանադրությունում:

Առավել լայն կիրառություն քննարկվող հասկացությունն ունի քաղաքացիական իրավունքում. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն³ է սահմանում վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունները և առանձնացնում վնասի տեսակները: «Վնաս» հասկացության քաղաքացիաիրավական ասպեկտների հետազոտմանը նվիրված են ատենախոսական արժեքավոր աշխատանքներ և մենագրություններ⁴:

² Տե՛ս ՀՀ օրենքը Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին: Ընդունվել է 22.10.2007, ուժի մեջ է մտել 08.12.2007, ՀՕ-223-Ն: Գործում է:

³ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, համարը՝ ՀՕ-239, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), ուժի մեջ է մտել 01.01.1999: Գործում է:

⁴ Տե՛ս **Богданов, О. В.** Вред – как условие гражданско-правовой ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001: Տե՛ս նաև **Романов, В. С.** Моральный вред как институт гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006: Տե՛ս նաև **Բերմեյան, Գ.** Արտապայմանագրային պարտավորություններ, ԵՊՀ իրատարակչություն, Եր., 2009:

Քրեական իրավունքի տեսությունում ևս «վնաս» հասկացությունը գիտական հետազոտման առարկա է⁵: Քրեական իրավունքում «վնաս» հասկացությունն առաջարկվում է ամենաընդհանրական ձևով ընկալել որպես արարքի կատարման հետևանքով առաջացած օբյեկտիվ իրականության այնպիսի փոփոխություններ, որոնք արտահայտվում են քրեական օրենքով պաշտպանվող սոցիալական կապերի ոչնչացմամբ կամ խեղումով⁶:

Մենք կհստակ ենք քրեական իրավունքի տեսությունում արտահայտված այն տեսակետը⁷, ըստ որի՝ «վնասը» քրեական իրավունքում միայն բացասական իմաստով ընկալելը ճիշտ չէ: Տարբեր հանգամանքների և գործոնների (այդ թվում՝ պետության կամ հասարակության օրինական շահերի) հաշվառմամբ՝ վնասի բովանդակությունը կարող է նաև դրականորեն ընկալվել: Վնասի սոցիալական էությամբ և բնույթով պայմանավորված՝ այն քրեական իրավունքում կարող է դասակարգվել հանցավորի և ոչ հանցավորի:

Քրեական իրավունքի տեսությունում «հանցավոր վնաս» հասկացությունն օգտագործվում է հանցագործության օբյեկտը կամ հանցակազմի հատկանիշ հանդիսացող հետևանքը նկարագրելիս: Այսպես, քրեական իրավունքի տեսությունում համընդհանուր ճանաչում է ստացել այն կարծիքը, համաձայն որի՝ հանցագործության օբյեկտ են համարվում հասարակական այն հարաբերությունները, որոնց դեմ ուղղվում և որոնց վնաս են հասցնում հանցագործությունները⁸, կամ որոնց վնաս պատճառելու հնարավորություն են ստեղծում⁹: Հանցագործության հետևանքների վերաբերյալ քրեական իրավունքի տեսությունում համընդհանուր ճանաչում է ստացել այն տեսակետը, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր հանցավոր արարք ունի ձգտում է քրեական օրենքով պահպանվող հասարակական հարաբերությունների դեմ, այսինքն՝ վնաս է պատճառում դրանց և որոշակի փոփոխություններ առաջացնում քրեական օրենքով պահպանվող օբյեկտներում: Այդ փոփոխություններն էլ ամենաընդհանուր իմաստով անվանվում են հանցավոր հետևանքներ: Հանցավոր հետևանքները հասկացվում են երկու իմաստով՝ ա) հետևանքներ՝ որպես հանցագործության օբյեկտին հասցվող վնաս, և բ) հետևանքներ՝ որպես հանցագործության առարկային հասցվող

⁵ Տե՛ս **Землюков, С. В.** Преступный вред: теория, законодательство, практика: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1994:

⁶ Տե՛ս **Шкабин, Г.С.** Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук, М., 2018, էջ 69:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 69:

⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), խմբագրությամբ՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ.Ս. Ղազինյանի, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 113:

⁹ Տե՛ս Уголовное право. Общая и Особенная части: учеб. для вузов / Н. И. Ветров, Г. В. Дашков, В. И. Динека и др.; под ред. Н. Г. Кадникова. М., 2006, էջ 116:

վնաս: Հենց վերջինս էլ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի ֆակտուալտիվ հատկանիշ հանդիսացող հանրորեն վտանգավոր հետևանքն է¹⁰:

Ոչ հանցավոր վնասը լայն իմաստով արտաքինից հանցագործությանը (հանցավոր վնասին) նմանություն ունի, սակայն այդպիսին չի համարվում հակաիրավականության հատկանիշի բացակայության պատճառով: Հետագոտվող վնասի իրավական էությունը երկակի բնույթ ունի: Հիմք ընդունելով վնասի սոցիալական և ձևական չափանիշները՝ կարելի է առանձնացնել ոչ հանցավոր վնասի երկու խումբ՝ ձևականորեն ոչ հանցավոր վնաս և իրավաչափ վնաս:

Ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասը բնութսով մոտ է հանցավոր վնասին, սակայն ձևականորեն ամրագրված որևէ հանգամանքի առկայության կամ բացակայության հիմքով արարքը հանցանք չէ, հետևաբար՝ վնասը հանցավոր չի համարվում: Այսպես, քրեական պատասխանատվության տարիքի չհասած անձի կողմից քրեական օրենքով արգելված արարք կատարելու դեպքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառված վնասը հանցագործության սուբյեկտի որպես հանցակազմի պարտադիր տարրի բացակայության հիմքով ձևականորեն չի կարող համարվել հանցավոր: Շարադրվածը վերաբերում է նաև անմեղսունակության վիճակում կամ առանց մեղքի կամ նյարդահոգեկան ծանրաբեռնվածության վիճակում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելուն:

Վնասի հանցավորությունը ձևականորեն բացառող հանգամանքներ են ՀՀ քրեական օրենսգրքի¹¹ 16-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումները (նվազ վտանգավորության պատճառով էական վնաս պատճառած չլինելու համատեքստում), հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու վերաբերյալ նորմը և այլ կարգավորումներ:

Քրեական օրենսգրքում տեղ գտած կարգավորումների ուժով (ձևական չափանիշ) նման վնասը հանցավոր չի համարվում: Վերը թվարկված հանգամանքների դեպքում ընդունված է խոսել հանցագործության բացակայության կամ քրեական պատասխանատվությունից ազատող հանգամանքների մասին (բացառությամբ անմեղսունակության, առանց մեղքի վնաս պատճառելու և նյարդահոգեկան ծանրաբեռնվածության վիճակում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու դեպքերի, որոնք ՀՀ քրեական օրենսգրքով համարվում են քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքներ):

Իրավաչափ վնասը, ի տարբերություն ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասի, ունի դրական նշանակություն: Սոցիալական բովանդակության դիտանկյունից

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), էջ 140:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը: Ընդունվել է 05.05.2021, ուժի մեջ է մտել 01.07.2022, ՀՕ-199-Ն: Գործում է:

այն ընդունված է անվանել սոցիալապես թույլատրելի կամ հանրորեն օգտակար¹²: Մենք կհստակ ենք քրեական իրավունքի տեսությունում արտահայտված այն տեսակետը, ըստ որի՝ վնասի թույլատրելիության հիմքում ընկած է սոցիալմի պատկերացումը այդպիսի արարքների հարկադրության մասին¹³: Օգտակարության էությունը, ըստ քրեական իրավունքի տեսությունում տեղ գտած տեսակետի, հասարակության համար կոնկրետ իրադրությունում այս կամ այն արարքների ցանկալիությունն է¹⁴: Այս չափանիշից ելնելով՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում պետք է դիտարկել որպես իրավաչափ վնաս:

Իրավաչափ վնասի քրեաիրավական էության հետազոտման համատեքստում ընդգծման է արժանի առկա տարիմաստությունը (պարադոքսալությունը). միևնույն բառակապակցության մեջ տեղ են գտել երկու հակադիր հասկացություններ: Առաջինը դրական կամ հասարակության համար թույլատրելի (իրավաչափ) արարքն է, իսկ երկրորդը՝ քրեական օրենքով պահպանվող հասարակական հարաբերությունների դեմ ոսնձգող և դրանցում փոփոխություններ առաջացնող վնասը: Իրավաչափ վնասի՝ արտաքուստ հանցագործությանը նմանության մասին մասնագիտական գրականությունում բազմիցս է խոսվել¹⁵: Ասվածի մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ «Քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքները» վերաբերությամբ 6-րդ գլխում տեղ գտած բոլոր հանգամանքները (բացառությամբ՝ անմեղսունակության և առանց մեղքի վնաս պատճառելու վերաբերյալ նորմերի) սկսվում են «Քրեական պատասխանատվության ենթակա չէ» բառերով, ինչով էլ հենց ընդգծվում է հակաիրավականության՝ որպես հանցանքի պարտադիր հատկանիշի բացակայությունը:

Քննարկվող իրավաչափության պայմանի էական հանգամանքներից է նաև այն իրադրությունը, որի պայմաններում ՕՀՄ իրականացման ժամանակ քրեա-

¹² Տե՛ս **Дмитренко, А. П.** Институт обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России: основы теории, законодательной регламентации и правоприменения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2010, էջ 12:

¹³ Տե՛ս **Михайлов, В. И.** Отраслевая принадлежность норм главы 8 УК, էջեր 131–133:

¹⁴ Տե՛ս **Кудрявцев, В. Н.** Правовое поведение: норма и патология. М., 1982, էջ 94:

¹⁵ Տե՛ս **Келина, С. Г.** Обстоятельства, исключающие преступность деяния // Уголовное право. 1999, № 3, էջ 4: Տե՛ս նաև **Милюков, С. Ф.** Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. СПб., 2000, էջ 91: Տե՛ս նաև **Орешкина, Т.** Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 сентября 2012 г. № 19 «О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление» // Уголовное право. 2013, № 2, էջեր 23–28: Տե՛ս նաև **Блинные, В. А.** Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве России. М., 2014, էջ 21:

կան օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս է պատճառվում: Արարքին քրեաիրավական ստույգ գնահատական տալու տեսանկյունից այն ունի կարևոր նշանակություն:

Իրադրության էության կարևորությունն ու առանձնահատկությունը համապարփակ բացահայտելու և այն ներկայացնելու համար առաջարկում ենք ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու իրադրության առանձնահատկությունները հետազոտման առարկա դարձնել «Օպերատիվ ներդրում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման համատեքստում: Այս ՕՀՄ առանձնացումը պայմանավորված է նաև օպերատիվ ներդրման իրադրության տևական և էքստրեմալ բնույթով: «Օպերատիվ ներդրում» ՕՀՄ իրականացնելու բարդությունները պայմանավորված են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք գործոններով, որոնք համապարփակ վերլուծված են ակնանավոր իրավագետ, պրոֆեսոր Գենադի Շկաբինի աշխատություններում¹⁶:

Հետազոտական հետաքրքրություն ներկայացնող առաջին հանգամանքը իրադրության դինամիզմն է, տեղեկության և ժամանակի սղությունը: Իրավիճակը, որում հայտնվում է ներդրված անձը, զարգանում է այնքան արագ, որ հաճախ հնարավոր չէ կանխատեսել դրա հետագա զարգացումը: Ինֆորմացիայի արագացված մշակման անհրաժեշտությունը հանգեցնում է նրան, որ հնարավոր վարքագծի ընտրության վերաբերյալ կայացված որոշումները երբեմն կարող են լինել ոչ ճիշտ կամ անգամ հակաօրինական: Երկրորդը օպերատիվ ներդրում ՕՀՄ իրականացնող անձի հոգեբանական բարձր լարվածությունն է: Այս անձանց համար օպերատիվ ներդրումը, առաջին հերթին, նշանակում է հանցավոր խմբում ադապտացիա, որի ներքո լայն իմաստով հասկացվում են խմբի և անհատի փոխհարաբերությունների ձևավորում, գործունեության նպատակներին և արժեքային կողմնորոշումներին մոտարկում, ավանդույթների և նորմերի յուրացում, միկրոմիջավայրի դերային կառուցվածքի մեջ ներգրավում¹⁷: Այսպիսի ադապտացիան ներդրված անձի համար վարքագծի արտաքին դրսևորումն է միայն: Նրա անձը, կարծես, երկատվում է, քանզի նա մշտապես գտնվում է մի կողմից խմբի ճնշման տակ, իսկ մյուս կողմից՝ հոգեբանական մեկուսացման մեջ: Քրեական իրավունքի գիտությունում տեսակետ է արտահայտվել այն մասին, որ նման դեպքերում անգամ կարող է առաջանալ առանց մեղքի վնաս պատճառելու իրավիճակ¹⁸:

¹⁶ Տե՛ս **Шкабин, Г.С.** Уголовно-правовое обеспечение оперативного внедрения: монография. М.: ИД «Юриспруденция», 2018, էջեր 129-130, **նույնի՝** Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация..., էջեր 275-277:

¹⁷ Տե՛ս **Кожухов, Н.И.** Словарь-справочник по психологии. М., 1996, էջ 5:

¹⁸ Տե՛ս **Плешаков, А.М.** Невиновное причинение вреда при оперативном внедрении (к постановке проблемы) // Проблемы применения уголовного законодательства при осуществлении оперативно-разыскной деятельности, էջեր 140-148:

Հուզական դիտանկյունից բավականին բարդ է տևական ժամանակ ցուցադրել շինծու լոյալություն, խմբի անդամների և նրանց արարքների նկատմամբ արտաքին բարյացակամություն: Հոգեբանական ծանրաբեռնվածության իրավիճակը պայմանավորված է բացահայտվելու հնարավորության վտանգով և սեփական անվտանգության համար վախով, քանզի ձախողման դեպքում ներդրված անձի պաշտպանությունը իրավապահ մարմինների կողմից ոչ միայն քիչ հավանական է, այլև գործնականում անհնար:

Գաղտնի գործակալների (ՕՀԳ իրականացնող անձանց) սպանությունների վերաբերյալ տեղեկություններ կարելի է գտնել համացանցում, այդ թվում՝ ՋԼՄ հրապարակումներում: Որպես օրինակ կարող ենք հիշատակել BBC NEWS-ի հրապարակած հոդվածները՝ բավականին հնչեղ խորագրերով՝ «Իսլամական պետության զինյալները ցուցադրել են ԱԴԾ գործակալի նկատմամբ հաշվեհարդարի տեսանյութը»¹⁹, «Իսլամական պետության զինյալները երկու անձի են սպանել Ռուսաստանի օգտին լրտեսության համար»²⁰:

Գաղտնի գործակալների՝ առաջադրանքների կատարման ժամանակ սպանության վերաբերյալ պաշտոնական տվյալներ են հրապարակված նաև ԱՄՆ Հետաքննությունների դաշնային բյուրոյի (FBI) պաշտոնական կայքում²¹: Որպես օրինակ կարող ենք նշել Հետաքննությունների դաշնային բյուրոյի հատուկ գործակալ (FBI-ի բառերով՝ FBI Family member) Չարլզ Լեո Ռիդի՝ գաղտնի հետաքննության ժամանակ սպանության մասին:

Բերված օրինակները վկայում են ՕՀԳ իրականացնող անձին սպառնացող բարձր վտանգի մասին: Ստեղծված պայմաններում վարքագծի բնույթը պայմանավորված է անձի հոգեկան կայունությամբ, մոտիվացիայով, կամքով, հավասարակշռվածությամբ, կերպարի երկարատև պահպանման ունակությամբ: Կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ սոցիալական այն միկրոմիջավայրը, որտեղ առաջադրանքը պետք է կատարվի, հանցավոր է, և դրան հատուկ է հակաիրավական վարքագիծը: Անձը, հայտնվելով օպերատիվ ներդրման օբյեկտում, պետք է դրսևորի կոնկրետ վարքագիծ: Այլ խոսքերով՝ նրա արարքները պետք է համապատասխանեն խմբի ուղղվածությանը և կառուցվեն խմբում ընդունված նորմերի վրա:

Հակաիրավական վարքագիծը ենթադրում է իրավախախտումների կամ հանցանքների կատարում կամ դրանք կատարելու պատրաստակամություն: Ինչպես նշվում է քննարկվող թեմային նվիրված մասնագիտական գրականությամբ՝

¹⁹ St' u BBC. Русская служба: Боевики ИГ показали видео расправы над «агентом ФСБ». https://www.bbc.com/russian/news/2015/12/151202_isis_russia_fsb_agent_video (10.02.2025):

²⁰ St' u BBC. Русская служба: Боевики ИГ убили двоих "за шпионаж в пользу России" https://www.bbc.com/russian/international/2015/01/150113_isis_video_killing (10.02.2025):

²¹ St' u FBI: Wall of Honor. We will never forget our fallen FBI Family members ... <https://www.fbi.gov/history/wall-of-honor> (10.02.2025):

յունում, ներդրված անձը ինչ-որ պահի ստիպված է լինում ցուցադրել իր ձեռն-հասությունը, անձնական, բացառված չէ, ուժային որակները և գործառական ունակությունները²²:

Հարկ է նաև հաշվի առնել խմբի անդամների կողմից պրովոկացիա իրականացնելու հնարավորությունը: Լիովին հնարավոր է «գործի մեջ» անձի ստուգումը՝ պարզելու՝ ունակ է նա արդյոք կոնկրետ հանցանք կատարելու: Որոշ հետազոտողների կարծիքով՝ հանցավոր խմբի յուրաքանչյուր նոր անդամ ստուգվում է: Ստուգման էությունը տվյալ անդամին հանցանք կատարելու հանձնարարությունն է կամ նրան հանցագործության մեջ ներգրավելը²³: Սավաճն առավել պատկերավոր ընկալելու համար քննարկենք պրոֆեսոր Շկաբինի բերած բավականին ցայտուն օրինակը (փաստական տվյալները փոփոխված են), որը, պրոֆեսորի խոսքերով, նրան հայտնի էր դարձել իր հետազոտության շրջանակներում իրականացված հարցազրույցից: Այսպես, իրավապահ մարմնի աշխատակից Կ.-ն ներդրվել էր զենքի իրացման մեջ կասկածվող անձանց կազմակերպված խմբում՝ որպես խոշոր խմբաքանակի պոտենցիալ գնորդ: «Վաճառող» կողմը չէր շտապել գործարք կնքել և բազմաթիվ հանդիպումների ընթացքում փորձել էր ամեն կերպ ստուգել «հաճախորդի» հուսալիությունը: Ամեն ինչ սկսվել էր մանրամասն հարցումներից և տեղեկություն ստանալուց, որը կարող էր հաստատվել: Սակայն ստուգման հաջորդ փուլում՝ սրճարանում տեղի ունեցած հանդիպումներից մեկի ժամանակ, վաճառողների ներկայացուցիչներն ակնհայտորեն կոնֆլիկտ էին հրահրել այլ այցելուների հետ: Ծեծկոտուք էր սկսվել, որի մեջ ներքաշվել էր նաև ներդրված աշխատակիցը: Լեզենդը պահպանելու և իր անվտանգությունն ու օպերացիայի հաջողությունն ապահովելու համար նա ստիպված էր եղել կիրառել պայքարի հատուկ տեխնիկա: Արդյունքում նա (ներդրված անձը) միջին ծանրության վնաս էր հասցրել սրճարանի այցելուներից մեկի առողջությանը: Քրեական գործի քննության ընթացքում տվյալ դեպքը չի արտացոլվել, և մարմնական վնասվածք հասցնելու փաստն իրավական գնահատական չի ստացել²⁴:

Բերված օրինակից ակնհայտ է, որ ներդրված անձը նման դեպքերում հավասարակշռում է «թույլատրելի խորամանկության և արգելված խաբեության» միջև²⁵, այսինքն՝ այն արարքների, որոնք նա պետք է երբեք չկատարի: Օպերա-

²² Տե՛ս **Мухачев, В.А., Тарсуков, К.М.** Приоритетные направления и методика исследования проблем оперативного внедрения // Правовые, научные и организационно-тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности в современных условиях. М., 1997, էջեր 72–73:

²³ Տե՛ս **Антонов, В.М., Кувалдин, В.П.** Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры по его нейтрализации: лекция. М., 1997, էջեր 23–24:

²⁴ Տե՛ս **Шкабин, Г.С.** Уголовно-правовое обеспечение оперативного внедрения: монография, էջեր 132–133:

²⁵ Տե՛ս **Кваша, Ю.Ф., Сурков, К.В., Васильев, Н.Н.** Законодательные основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / под общей ред. Ю.Ф. Кваши. М., 2005, էջ 699:

տիվ ներդրման իրադրության էքստրեմալ բնույթը և քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտներին վնաս պատճառող արարքների հարկադրությունը պահանջում են քրեաիրավական արձագանքման մեխանիզմներ:

Մասնագիտական գրականության մեջ առկա են օպերատիվ-հետախուզական գործունեության դեպքում վնաս պատճառելուն հարկադրման սահմանումներ: Օրինակ՝ Վագինը հարկադիր է համարում վնաս պատճառելը, երբ այլ միջոցներով օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակների իրականացումը և խնդիրների լուծումը կոնկրետ պայմաններում հնարավոր չէ իրագործել²⁶: Հեղինակը այդ իրավիճակների շարքին է դասում նաև այն օբյեկտիվ հանգամանքները, որոնք օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնող անձին դնում են այնպիսի պայմաններում, երբ նա վնաս է պատճառում ավելի ծանր հետևանքները կանխելու նպատակով, եթե այլ միջոցներով (արարքներով) դրանք կանխելը անհնար է կամ խիստ դժվար²⁷:

«Հարկադիր» և «հարկադրություն» եզրույթների բառարանային բացատրություններում ընդգծված է այս երևույթների ոչ կամավոր, ստիպողաբար, պարտադրված լինելու հանգամանքը²⁸: Տրամաբանորեն առաջին հայացքից տարօրինակ իրավիճակ է առաջանում: Ստացվում է, որ, մի կողմից, անձը ինքնակամ ներդրվում է հանցավոր կազմակերպությունում՝ նախապես ենթադրելով, որ, հնարավոր է, ստիպված լինի հանցանք կատարել, այլ խոսքերով՝ ինքն է դնում իրեն հանցավոր վիճակում: Իսկ մյուս կողմից՝ մենք խոսում ենք վնասի՝ արտաքին հանգամանքներով պայմանավորված ոչ կամավոր պատճառման մասին:

Բանն այն է, որ անմիջական վտանգի վիճակն առաջանում է միջնորդավորված կերպով՝ վնաս պատճառելու պահին կամ անմիջապես դրանից առաջ: Այսպիսի իրավիճակը ՕՀՄ պլանավորելիս պետք է դիտարկվի որպես ՕՀՄ հնարավոր զարգացման տարբերակ: Այսպես կոչված՝ հարկադրող հանգամանքները կարող են կանխատեսվել, և եթե դրված նպատակին հասնելու համար չկան օրինական այլ միջոցներ, ապա ներդրված անձը պետք է ստանա թույլատրելի վարքագծի վերաբերյալ հրահանգներ: Հարկադրված վնաս պատճառելու իրադրությունը նշանակում է, որ օրենքով պաշտպանվող շահերի պաշտպանությանն ուղղված արարքները անխուսափելիորեն անհրաժեշտ են տվյալ պահին և տվյալ վիճակում:

Հարկ է նկատել, որ հարկադրության հատկանիշը բնութագրական է քրեական պատասխանատվությունը բացառող այլ հանգամանքների ևս: Քրեական

²⁶ Տե՛ս **Варин, О.А.** Конституционные проблемы оперативно-розыскной деятельности (научный доклад) // Конституционно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности: сборник материалов Всероссийского круглого стола (3 ноября 2011 г.). СПб., 2012:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁸ Տե՛ս **Աղայան, Է.** Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1976, հատոր 1, էջ 845:

իրավունքում արտահայտված տեսակներից մեկի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների իրավաչափության համար հարկադրությունը ընդհանուր պայման է²⁹:

Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների դեպքում, պայմանավորված դրանց էության և բնույթով, հարկադրության վիճակ և դրանից բխող վնաս պատճառելու անհրաժեշտություն կարող են առաջանալ տարբեր գործոնների և հանգամանքների ազդեցությամբ: Օրինակ, օպերատիվ ներդրման դեպքում, հաշվի առնելով հարկադրության վիճակը, պատճառվող վնասը կարելի է տարբերակել երկու տեսակի՝ օժանդակող և ուղեկցող:

Օժանդակող է համարվում այն վնասը, որն ուղղված է ՕՀՄ իրականացման ապահովմանը: Օպերատիվ ներդրման դեպքում այն կարող է պայմանավորված լինել երկու հանգամանքով:

1) *Ներդրվող անձի համապատասխան կերպարի ստեղծման անհրաժեշտություն*: Հանցավոր խմբերը, որպես կանոն, ունեն փակ և քողարկված բնույթ, հետևաբար այդտեղ մուտք կարող են գործել միայն ստուգված մարդիկ՝ բարեկամներ, ծանոթներ և այլք, որոնք ևս հանցավոր կենսակերպ ունեն: Կոնկրետ դեպքում հանցավոր խումբ մուտք գործելու՝ հանցանք կատարելու հետ չկապված եղանակների բացակայության դեպքում, մեր կարծիքով, ՕՀԳ իրականացնող անձինք հանցավոր խումբ մուտք գործելու նպատակով կարող են կատարել քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտներին վնաս պատճառող արարք:

Այս դեպքում վնաս պատճառելը պայմանավորված է հանցավոր խումբ մուտք գործելու անհրաժեշտությամբ: Անձը կարող է կատարել նույնիսկ մի քանի նման արարք, որպեսզի իր համար ստեղծի համապատասխան կերպար: Այդ արարքները կարող են տարաբնույթ լինել՝ գողություն, խարդախություն, թմրամիջոցների կամ զենքի ապօրինի շրջանառություն և այլն: Ընդ որում, այդ արարքները հստակորեն (ցուցադրաբար) կատարվում են օպերատիվ հետաքրքրության օբյեկտի համար՝ նրա ուշադրությունը գրավելու և նույնիսկ հետաքրքրելու համար:

Քննարկվող վնասի պատճառման օրինակներ կան ինչպես գիտական աղբյուրներում, այնպես էլ դատական պրակտիկայում: Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության վերաբերյալ գործերով բնութագրական է դարձել իրավիճակը, երբ օպերատիվ ներդրմանը նախորդում կամ դրան զուգահեռ կատարվում է նաև վերահսկելի գնում ՕՀՄ:

2) *Ներդրված անձի ստեղծած կերպարի պահպանման անհրաժեշտություն*: Այսպիսի իրավիճակը հնարավոր է, երբ անձն արդեն հանցավոր խմբի ներսում է, և հիմքեր կան կարծելու, որ այդտեղ նրա հետագա գործունեությունը թույլ կտա հասնել ՕՀԳ նպատակներին: Այս փուլում ներդրված անձի կողմից հանցանք կատարելը պայմանավորված է իր անձի կամ իրական նպատակների

²⁹ См. у Баулин, Ю.В. Право граждан на задержание преступника. Харьков, 1986, էջ 103:

բացահայտումը կանխելու անհրաժեշտությամբ: Դրանք կարող են լինել անձր հաստատող կեղծ փաստաթղթեր պատրաստելը, թմրամիջոցների կամ զենքի ապօրինի ձեռքբերումը շարունակելը կամ այլ արարքներ կատարելը՝ սեփական մտադրությունների «խսկությունը» հաստատելու նպատակով:

Վնասի երկրորդ տեսակը ուղեկցողն է, որը պատճառվում է հենց ՕՀՄ իրականացմամբ: Օպերատիվ ներդրման դեպքում նման վնասը այն արարքների կատարմանը մասնակցելն է, որոնց առնչությամբ իրականացվում է ՕՀՄ: Սա հնարավոր է այն դեպքում, երբ ներդրված անձն արդեն գտնվում է օպերատիվ ներդրման օբյեկտում և կատարում է հանցավոր կազմակերպության պլանից կամ դերաբաշխումից բխող արարքներ: Այս արարքները, մեր կարծիքով, կարող են կատարվել տեղեկություն ստանալու նպատակով, որը կարող է քրեաիրավական, քրեադատավարական կամ օպերատիվ էական նշանակություն ունենալ: Նման տեղեկությունը կարող է վերաբերել նախապատրաստվող կամ կատարվող հանցանքի, հանցավորի կազմակերպության ղեկավարի/ղեկավարների, անդամների մասին տվյալներին: Ամեն դեպքում այդ տվյալները պետք է ձեռք բերվեն հանցագործության կանխման, բացահայտման կամ ավելի ծանր հետևանքների կանխման նպատակով: Նման դեպքում ներդրված անձը կարող է ինքնակամ ցանկություն հայտնել անձամբ կամ խմբի կազմում «հանցանք» կատարելու, եթե դա նրան ավելի կմոտեցնի դրված նպատակի իրականացմանը: Օրինակ՝ մարդկանց առևանգմամբ և նրանց կամ նրանց օրգանների թրաֆիքինգով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում ներդրված անձը հանցավոր կազմակերպության ղեկավարի վերաբերյալ տվյալներ հավաքելու, այդ թվում՝ նրան տեսնելու, հնարավորության դեպքում լուսանկարելու նպատակով կազմակերպության անդամների հետ մասնակցում է մեքենա և հոգեներգործուն թմրեցնող նյութեր հափշտակելուն: Ընդ որում, ակնկալվող տեղեկությունը ստանալու և հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը խափանելու այլ հնարավորությունները բացակայում են: Բնականաբար, նման արարքները չեն կարող քրեական պատասխանատվության հանգեցնել, քանզի անձն իրավաչափորեն գործել է հարկադրության իրադրությունում:

Պետք է նկատի ունենալ, որ օպերատիվ-հետախուզական տարբեր միջոցառումների իրականացման պարագայում նույն վնասը մի դեպքում կարող է լինել օժանդակող, մեկ այլ դեպքում՝ ուղեկցող: Ենթադրենք, որ զենքի ապօրինի վաճառքով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում անձի ներդրման համար կատարվում է զենքի վերահսկելի գնում: Այս դեպքում օպերատիվ ներդրում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման առնչությամբ զենքի ապօրինի գնումը օժանդակող է, քանի որ այն նպաստում է անձի՝ հանցավոր կազմակերպություն մուտք գործելուն, իսկ ահա վերահսկելի գնում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման առնչությամբ զենքի ապօրինի գնումը ուղեկցող վնաս է, քանի որ վերահսկելի գնման էությունը հենց այդպիսի արարքներն են, և դրանով իսկ իրականացվում է վերահսկելի գնում ՕՀՄ-ի նպատակը:

Այսպիսով, օպերատիվ ներդրման դեպքում վնաս պատճառելու իրադրությունը բնութագրվում է, մի կողմից, պաշտպանվող շահերի համար տարատեսակ վտանգների գոյությամբ և իրական նպատակը թաքցնելու անհրաժեշտությամբ՝ իր և այլ անձանց նկատմամբ հաշվեհարդարի սպառնալիքի ներքո, մյուս կողմից՝ դրված նպատակներին հասնելու և համապատասխան խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ:

Այնուամենայնիվ, վնաս պատճառելու իրադրությունն ինքնին չի կարող միակ հիմնավորումը լինել արարքի հանրային օգտակարության կամ հակաիրավականության գնահատման համար: Ամենից առաջ դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ հարկադրության վիճակները ամենին չեն նշանակում քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտներին ցանկացած վնաս պատճառելու հնարավորություն: Ըստ այդմ, քննարկվող հանգամանքի առկայության համար անհրաժեշտ է իրավաչափության այլ պայմանների առկայություն, այդ թվում և մասնավորապես՝ վնասի պատճառման սահմանները:

2. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երկրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից:

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ» հասկացությունը բացահայտելու նպատակով մենք առաջարկել ենք Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածը լրացնել նոր՝ 4-րդ մասով՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Սույն հոդվածի իմաստով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ է համարվում օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակիցը, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձը»: Այսինքն՝ միջազգային ընդունված չափանիշներին և պահանջներին համապատասխանող այս կարգավորման ուժով ՕՀԳ իրականացնող անձ պետք է համարել ինչպես օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակցին, այնպես էլ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձին:

3. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում:

Տրված հանձնարարության մասին ուղղակիորեն նշված է Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածում՝ ինչպես գործող, այնպես էլ մեր կողմից առաջարկվող տարբերակում: Հանձնարարության առկայությունը՝ որպես քննարկվող

հանգամանքի իրավաչափության պայման, առանձնացվում և կարևորվում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության քրեաիրավական ասպեկտներին նվիրված գրեթե բոլոր հետազոտություններում:

Այս համատեքստում կարևոր ենք համարում հետազոտության առարկա դարձնել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության արտահայտման ձևը՝ գրավոր կամ բանավոր լինելը: Քրեական օրենսգրքի հիշյալ հոդվածը որևէ նշում չունի հանձնարարության արտահայտման ձևի վերաբերյալ, ինչից և կարելի է ենթադրել, որ այն կարող է լինել թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր: Բնականաբար, տրված հանձնարարության սահմանները հստակորեն որոշելը ավելի հեշտ կլինի գրավոր հանձնարարության առկայության դեպքում, սակայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով պայմանավորված՝ չպետք է բացառել բանավոր հանձնարարության հնարավորությունը ևս:

Վերը շարադրվածն առավել պատկերավոր ընկալելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը: ՆԳՆ ոստիկանության հետ համագործակցող անձ Ջ.-ն տրված գրավոր հանձնարարության հիման վրա և դրա սահմաններում մասնակցում է «վերահսկելի գնում» ՕՀՄ իրականացմանը՝ հանդես գալով որպես զենքի [ապօրինի] «գնորդ»: Ըստ տրված հանձնարարականի՝ Ջ.-ն պետք է գնի 1 «SS» և 1 «Մակարով» տեսակի ատրճանակ: ՕՀՄ իրականացումը հեշտացնելու և դրա ընթացքը վերահսկելու նպատակով Ջ.-ի մարմնի վրա տեղադրվել են գաղտնաւտող և կապի սարքեր՝ ՕՀՄ ընթացքը վերահսկող անձի հետ մշտական կապը ապահովելու համար: Վերահսկելի գնման ընթացքում, սակայն, «SS» և «Մակարով» տեսակի ատրճանակների փոխարեն «վաճառողն» առաջարկում է «գնորդին» 1 հատ «CZ Shadow 2» տեսակի ատրճանակ, ինչին ՕՀՄ ընթացքը վերահսկող և նրա հետ կապի մեջ գտնվող անձը հանձնարարում է համաձայնվել: Արդյունքում զենքի ապօրինի վաճառքով զբաղվող անձը ձերբակալվում է:

Հանձնարարականը պետք է տրված լինի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

Հանցագործությունը կանխել հնարավոր է նախապատրաստության կամ հանցավորձի դեպքում:

Քրեական օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «հանցագործության նախապատրաստություն է համարվում դիտավորությամբ հանցանք կատարելու համար գործիք կամ միջոց ձեռք բերելը, գործիքը կամ միջոցը հարմարեցնելը կամ դիտավորությամբ այլ պայման ստեղծելը, եթե անձն իր կամքից անկախ հանգամանքներով չի կարողանում սկսել դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի կատարումը»: Նախապատրաստվող հանցագործության դեպքում հանցավորի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի կատարումը թեև չի սկսվում, սակայն քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերն արդեն իսկ ոտնձգվում են: Այդ իսկ պատճառով,

եթե հանցագործության կանխման նպատակով անձի՝ հանցագործության նախապատրաստություն համարվող արարքների նկատմամբ չիրականացվի համապատասխան հակազդեցություն, ապա այն կհանգեցնի առավել վտանգավոր հետևանքների:

Այս համատեքստում հարկ է հիշատակել, որ, ըստ Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին օրենքի, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակներից մեկը հանցագործությունների կանխումն է... հանցագործություն նախապատրաստող անձանց հայտնաբերումը (հոդված 4):

Հանցագործության նախապատրաստության դեպքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերի նկատմամբ ոսնձգությունը դադարում է կամ, այլ կերպ, հանցագործության նախապատրաստությունը ավարտվում է հետևյալ երեք դեպքերում. առաջին՝ հանցագործության նախապատրաստության՝ հանցափորձի կամ անմիջապես ավարտված հանցագործության վերաճում, երկրորդ՝ հանցավորից կախված հանգամանքներով հանցագործության նախապատրաստության դադարեցում, երրորդ՝ հանցավորից անկախ հանգամանքներով հանցագործության նախապատրաստության դադարեցում:

Կատարվող հանցագործության դեպքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին հասցվող վնասն էականորեն ավելի մեծ է՝ հանցագործության նախապատրաստություն համարվող արարքների համեմատությամբ: Օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «հանցափորձ է համարվում այն դիտավորյալ գործողությունը կամ անգործությունը, որն անմիջականորեն ուղղված է հանցանք կատարելուն և պարունակում է սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներ, սակայն անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործությունը նրա կամքից անկախ հանգամանքներով չի իրագործվում տվյալ հանցակազմի որևէ հատկանիշի բացակայության հետևանքով»: Հանցափորձի ավարտին ևս, ինչպես հանցագործության նախապատրաստության ավարտին, բնութագրական է երեք հնարավոր իրավիճակ. առաջին՝ անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի կատարում (ավարտված հանցագործություն), երկրորդ՝ հանցավորից կախված հանգամանքներով հանցափորձի դադարեցում, երրորդ՝ հանցավորից անկախ հանգամանքներով հանցափորձի դադարեցում:

«Հանցագործությունը բացահայտել» բառակապակցությունը բնութագրական է առավելապես ավարտված հանցագործությանը (թեև կարող է կիրառվել չավարտված հանցագործության առնչությամբ ևս): ՕՀԳ նպատակներից են հանցագործությունների հայտնաբերումը, բացահայտումը, հանցանք կատարած անձանց հայտնաբերումը, քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից խուսափող անձանց հետախուզումը և հայտնաբերումը: Այսպիսի նպատակների սահմանումը բխում է իրավական պետության էությունից, իրավակարգի պատշաճ ապահովման հրամայականից՝ պետության իրավապահ գործառնությունից: Ավարտված հանցագործության դեպքում հանցագործությունը

բացահայտելու, հանցանք կատարած անձանց հայտնաբերելու և ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով ՕՀՄ իրականացումը կոչված է հնարավորինս բացառելու անպատժելիության մթնոլորտի ձևավորումը, ապահովելու քրեական պատասխանատվության և պատժի անխուսափելիությունը, և այս դիտանկյունից այն բխում է Քրեական օրենսգրքում ամրագրված արդարության սկզբունքից:

Հաջորդ նպատակը ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելն է: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 39-րդ կետի համաձայն՝ «ապացույցը փաստի վերաբերյալ օրենքով սահմանված կարգով ստացված տվյալն է, որի հիման վրա քննիչը, դատախազը, դատարանը պարզում են ապացուցման ենթակա հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը, ինչպես նաև վարույթի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ»:

Մեջբերված նորմի բովանդակությունից հետևում է, որ ապացույց ձեռք բերելը ենթադրում է կոնկրետ գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքների առկայության/բացակայության կամ վարույթի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներ ստանալը, իսկ ապացույց ձեռք բերելուն աջակցելը՝ այդպիսի տվյալներ ստանալուն նպաստելը (աջակցելը):

4. *Իրավաչափության չորրորդ պայմանն այն է, որ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակին հասնելու այլ՝ վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները:*

Ինչպես մեր նախորդ աշխատանքներում արդեն նշել ենք, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող սկզբունքորեն նոր հանգամանքը պետք է մոդելավորվի ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էության, ինչպես նաև իրավական որոշակիության (կանխատեսելիության) սկզբունքի հաշվառմամբ³⁰: Հետևաբար, վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցների բացակայության վերաբերյալ նշումը բխում է ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էությունից:

Ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանները քննարկելիս մասնագիտական գրականությունում նշվում է օրենքի տեքստում ամրագրված կարգավորումից բխող հետևությունն այն մասին, որ «ծայրահեղ անհրաժեշտություն» հասկացությունն արդեն իսկ ցույց է տալիս, որ սպառնացող վտանգը կարելի էր կանխել միայն երրորդ անձանց շահերին վնաս հասցնելով: Եթե տվյալ իրադրությունում առկա են վտանգը կանխելու այլ միջոցներ, որոնք կապված չեն վնաս հասցնելու հետ, ապա վտանգը երրորդ անձանց շահերին

³⁰ Տե՛ս **Բաքսեղյան, Գ.** Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների արդի հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները, Դատական իշխանություն, № 1-3 (307-309), 2025, էջ 102:

վնաս հասցնելու միջոցով կանխելը չի համարվի ծայրահեղ անհրաժեշտություն: Նման դեպքերում երրորդ անձանց շահերին վնաս հասցրած անձը պատասխանատվության կենթարկվի ընդհանուր հիմունքներով (եթե անձը տվյալ իրադրությունում սխալվել է վտանգը կանխելու այլ միջոցների առկայության հարցում, ապա նրա պատասխանատվության հարցը լուծվում է փաստական սխալի կանոններով)³¹:

Հիմնավորված ռիսկի պարագայում ևս մասնագիտական գրականությունում քննարկվում է օրենքում ամրագրված կարգավորումից բխող հետևություն առ այն, որ այս հանգամանքի առկայության համար անհրաժեշտ է հաստատել, որ հանրորեն օգտակար նպատակին չէր կարելի հասնել ռիսկի հետ չկապված գործողություններով: Իրավաչափության այս պայմանով հիմնավորված ռիսկը, էական տարբերություններով հանդերձ, գրեթե նույնանում է ծայրահեղ անհրաժեշտության հետ³²:

Հետևաբար, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու վերաբերյալ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի առկայության համար ևս իրավաչափության պարտադիր պայման է այն հանգամանքը, որ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակին հասնելու այլ վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները:

5. *Իրավաչափության վերջին՝ հինգերորդ պարտադիր պայմանը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի սահմանների պահպանումն է:*

Մեր ձևակերպած՝ «Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը» վերտառությամբ՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի բովանդակությունը անշուշտ պահանջում է իրավաչափ վնասի սահմանների որոշում: Այլ խոսքերով՝ պետք է հնարավորինս հստակորեն ուրվագծվեն այն սահմանները, որի շրջանակներում ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառված վնասը կհամարվի իրավաչափ: Իրավաչափ վնասի սահմանները որոշելու համար մենք ելակետ ենք ընդունել ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու նպատակը, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

Մինչ մեր կողմից առաջարկվող կարգավորումը ներկայացնելը և այն հետազոտելը անհրաժեշտ ենք համարում քննարկել գործող կարգավորումը: Այսպես, Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է որ, «օպերատիվ-

³¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), էջեր 345-346:

³² Տե՛ս նույն տեղը, էջեր 354-355:

հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հետ համագործակցելիս անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության մարդու դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք կատարելու դեպքում»: Մեջբերված կարգավորման և ամբողջ 41-րդ հոդվածի կարգավորումների բովանդակության համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ անձը ցանկացած դեպքում ենթակա է քրեական պատասխանատվության մարդու դեմ ուղղված ծանր ավարտված հանցանք կամ ցանկացած առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք կատարելիս: Ի լրումն այս կարգավորման՝ 41-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ամրագրում է, որ «եթե օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հետ համագործակցելիս անձը մասնակցել է հանցավոր կազմակերպությանը կամ հանցանքը կատարել է հանցավոր կազմակերպության կազմում, որը սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված է որպես ծանրացնող հանգամանք, և այդ ծանրացնող հանգամանքի հիման վրա է հանցանքը համարվում առանձնապես ծանր կամ ծանր, կամ եթե նրա կողմից կատարված հանցանքն առանձնապես ծանր կամ ծանր է համարվում «առանձնապես խոշոր» չափով կատարած լինելու հատկանիշով, ապա դա օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հետ համագործակցող անձին չի մեղսագրվում»:

Ջերմ մնալով հիշատակված կարգավորումների լեզվական և տրամաբանական մի շարք թերությունները վերլուծելուց՝ կանդրադառնանք միայն իրավական թերություններին (անկատարությանը) և բացերին:

Այսպես, ըստ 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ համագործակցող անձը [իմպերատիվ կերպով] ենթակա է քրեական պատասխանատվության մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցանք կատարելու դեպքում: Մինչդեռ հնարավոր են իրավիճակներ, երբ ՕՀԳ իրականացնող անձը ներդրված լինի, օրինակ, մարդու օրգանների թրաֆիքինգով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում և հանցավոր կազմակերպության ղեկավարին (ղեկավարներին) կամ անդամներին բացահայտելու և հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը խափանելու համար կատարի Քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում ամրագրված արարքներ, որոնք ինքնին արդեն կվկայեն մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցանքի մասին:

Ասվածն ավելի պատկերավոր ընկալելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը: Անձը «օպերատիվ ներդրում» ՕՀՄ շրջանակներում ներդրվել և հաջողությամբ «ինտեգրվել» է մարդկանց առևանգմամբ և մարդու օրգանների թրաֆիքինգով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում: Հանցավոր կազմակերպության ղեկավարների ինքնությունը բացահայտելու և/կամ նրանց վերաբերյալ ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով ներդրված անձը հանցավոր կազմակերպության որևէ անդամի հանձնարարությամբ կազմակերպության ղեկավարի գտնվելու վայր է տանում դիակից վերցված օրգաններ և հյուսվածքներ՝ փաստացի կատարելով Քրեական օրենսգրքի 183-րդ հոդվածով նախատեսված

արարքներ (պահում և փոխադրում է): Քանի որ Քրեական օրենսգրքի 183-րդ հոդվածում նկարագրված է երկրնտրելի օբյեկտիվ կոդմով հանցակազմ, հանցանքն ավարտված է, հետևաբար ներդրված անձի կողմից կատարված արարքը մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցանք է: Շարունակելով ձեռք բերել հանցավոր կազմակերպության գործունեության, ղեկավարների և անդամների վերաբերյալ տեղեկություններ (ապացույցներ)՝ ներդրված անձը, հեռախոսակապի միջոցով տեղյակ պահելով համապատասխան ՕՀԳ-ն իրականացնող մարմնին, հանցավոր կազմակերպության առաջադրանքով խմբի կազմում մասնակցում է հղի կնոջ և անչափահասի առևանգմանը: Ընդ որում, ներդրված անձը ՕՀԳ իրականացնող մարմնին նախապես հայտնել էր առևանգվածներին տեղափոխելու վայրը, ինչպես նաև այն մասին, որ այնտեղ հավանաբար գտնվելու են հանցավոր կազմակերպության ղեկավարներից: Արդյունքում ղեկավարների և անդամների մի մասը ձերբակալվում է, իսկ առևանգվածներն անվնաս ազատ են արձակվում: Այս դեպքում ևս ներդրված անձի արարքում առկա են մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցակազմի հատկանիշներ՝ Քրեական օրենսգրքի 191-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ և 3-րդ կետերով ամրագրված: Հարկ է նաև նշել, որ ըստ 41-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ անձին չի մեղսագրվում միայն «հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելը» ծանրացնող հանգամանքը:

Դիտարկենք ևս մեկ օրինակ: «Օպերատիվ ներդրում» ՕՀՄ շրջանակներում ներդրված անձը հանցավոր կազմակերպության կազմում հատուկ հարմարեցված սարքավորման գործադրմամբ մասնակցում է միջուկային նյութերի հափշտակմանը (Քրեական օրենսգրքի, հոդված 332, մաս 4, առանձնապես ծանր հանցանք է): Հափշտակության ավարտից հետո հանցավոր կազմակերպության անդամները ձերբակալվում են, հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը՝ խափանվում: Ըստ 41-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ անձին չի մեղսագրվում միայն «հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելը» ծանրացնող հանգամանքը, մինչդեռ տվյալ դեպքում առանց այս ծանրացնող հանգամանքի մեղսագրման էլ հանցանքը համարվում է առանձնապես ծանր. 332-րդ հոդվածի 3-րդ մասի սանկցիան նախատեսում է ազատազրկում վեցից տասներկու տարի ժամկետով (առանձնապես ծանր է): Ստացվում է այնպես, որ այս դեպքում ՕՀԳ իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, ինչը, մեր կարծիքով, ողջամիտ և իրավաչափ չէ:

Նույնն է լինելու պատկերը նաև այն դեպքերում, երբ օպերատիվ ներդրումն իրականացվի, օրինակ, պետական դավաճանությունը, լրտեսությունը կամ վարձկանությունը բացահայտելու կամ կանխելու նպատակով: ՕՀԳ իրականացնող անձի կողմից պետական դավաճանություն, լրտեսություն կամ վարձկանություն կանխելու նպատակով այդ հանցանքների վերաբերյալ նորմերում (հանցակազմերում) նկարագրված որևէ արաքի կատարումը արդեն իսկ ավարտված առանձնապես ծանր հանցանք է:

Քննարկենք մեկ այլ օրինակ ևս: Բազմասպեկտր ուղղվածություն ունեցող հանցավոր կազմակերպությունում ներդրված անձը կազմակերպության կազմում ինտեգրվելու նպատակով կազմակերպության առաջադրանքով խմբի կազմում մասնակցում է բնակարան ապօրինի մուտք գործելով առանձնապես խոշոր չափերով ավազակությանը, ինչի հաջող իրականացման արդյունքում ներդրված, կազմակերպության կողմից «ստուգված» անձը ընդունվում է կազմակերպության կողմից: Ներդրված անձի գործունեության շնորհիվ հնարավոր է լինում ձեռքբերել կազմակերպության ղեկավարներին և անդամներին փաստացի դադարեցնելով հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը:

Այս իրավիճակում ևս ներդրված անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, քանի որ նրա կատարած արարքը փաստացի առանձնապես ծանր ավարտված հանցանքի հատկանիշներ է պարունակում: Իսկ Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 3-րդ մասը բացառություն է նախատեսում միայն հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելու և առանձնապես խոշոր չափերով ծանրացնող հանգամանքների մեղսագրման վերաբերյալ: Ստացվում է բնակարան ապօրինի մուտք գործելու վերաբերյալ ծանրացնող հանգամանքը ներդրված անձին մեղսագրվելու է:

Կարծում ենք, որ նկարագրված և նմանատիպ իրավիճակներում ՕՀԳ իրականացնող անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, հավասարապես նաև հանցանք կատարած լինելու հանգամանքը «չնկատելը» ոչ իրավաչափ է, անարդարացի և չեն բխում իրավական պետության էությունից:

Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման համատեքստում աներկբա արձանագրման է ենթակա այն հանգամանքը, որ ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառած ՕՀԳ իրականացնող անձը քրեական պատասխանատվության պետք է ենթարկվի անկախ դասակարգման խմբից ցանկացած հանցանքի կատարման համար, որը պայմանավորված չի եղել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը: Այսինքն, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը պետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած հանցանքը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով: Եվ հակառակը, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը չպետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած արարքը պայմանավորված է եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

Այս համատեքստում, կարծում ենք, բացառություն են մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ ա-

ռանձնապես ծանր ավարտված հանցանքները, որոնց կատարումը որևէ պարագայում չի կարելի համարել արդարացված: Այսպես, որևէ հանցագործություն բացահայտելու, ապացույց ձեռք բերելու կամ հանցավոր կազմակերպության կազմում ինտեգրվելու նպատակով չի կարելի սպանություն կամ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ իրականացնել: Մակայն հարկ է նաև նկատել, որ խոսքը ավարտված հանցանքների մասին է: Հանցանքի ավարտված լինելու շեշտադրումը պայմանավորված է երբեմն հանդիպող այն դեպքերով, երբ նշված հանցանքների նախապատրաստությունը կամ փորձն անհրաժեշտ է հանցագործությունը բացահայտելու, հանցավոր գործունեությունը խափանելու կամ ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով:

Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման արդյունքներով առաջարկել ենք Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. *«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք, ինչպես նաև այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով»:*

Առաջարկվող կարգավորման հետագա հետազոտման, մեկնաբանման կամ կիրառման համար հարկ ենք համարում հատուկ ընդգծել, որ «... այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով» ձևակերպումը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ ՕՀԳ իրականացնող անձինք իրավունք ունեն նշված նպատակով կատարելու ցանկացած հանցանք: Բնականաբար, առաջարկվող կարգավորումը պետք է մեկնաբանվի և կիրառվի ողջամտության սահմաններում և ոչ երբեք ծայրահեղական կամ ոչ ողջամիտ մոտեցմամբ: Հանցագործությունը բացահայտելու կամ կանխելու նպատակով ՕՀԳ իրականացնող անձը չի կարող կատարել, օրինակ, ահաբեկչություն, խոշտանգում և մարդկայնության դեմ ուղղված հանցանքներ և այլն:

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի մասին հետազոտություններ իրականացնելիս հեղինակները որպես այս հանգամանքի իրավաչափության պայման երբեմն նշում են սահմանազանցման բացակայության մասին³³: Մակայն, մեր կարծիքով, «սահմանազանցում» տերմինը այս հանգամանքի պարագայում կիրառելի չէ, քանզի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով, դրանց իրականացման ժամանակ ստեղծված էքստրեմալ իրադրությունով պայմանավորված՝ գործնականում հաճախ անհնար է լինելու որոշել՝ արդյոք կանխված վնասի համեմատությամբ

³³ St' u Шкабин, Г.С. Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация..., էջեր 312-313, 315-316:

ավելի փոքր վնաս է պատճառվել, թե ոչ: Բացի այդ, «սահմանազանցում» տերմինը քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների համատեքստում մշտապես ընկալվում է սահմանները գերազանցելու իմաստով: Մինչդեռ, մեր կարծիքով, ցանկացած հանցանք կատարելը, անկախ այն հանգամանքից՝ գերազանցել է սահմանները, թե ոչ (պատճառել է ավելի թեթև վնաս), պետք է հանգեցնի ՕՀԳ իրականացնող անձի քրեական պատասխանատվության, եթե պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

Գիտագործնական հետաքրքրություն ունեն նաև այն դեպքերը, երբ օպերատիվ գործակալները, իրենց ինքնության բացահայտման վտանգով կամ բացահայտումից բխող հետևանքներով պայմանավորված, կյանքից զրկում են իրենց բացահայտած անձանց, որոնց կապակցությամբ իրականացվում էր ՕՀՄ, կամ այդ անձանց առողջությանը կամ գույքին վնաս են պատճառում: Կարծում ենք, որ նմանատիպ իրավիճակները չեն կարող դիտարկվել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի տիրույթում, այլ դրանց գնահատական պետք է տրվի անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտի կարգավորումների տիրույթում:

Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս հնարավոր են նաև այնպիսի իրավիճակներ, երբ կոնկրետ արարքին գնահատական պետք է տրվի ծայրահեղ անհրաժեշտության կամ հակաիրավական արարք կատարած անձին բռնելիս վնաս պատճառելու վերաբերյալ կարգավորումների տիրույթում:

Եզրակացություն

Սույն հոդվածի շրջանակներում իրականացված հետազոտության արդյունքում կատարել ենք մի շարք եզրակացություններ, որոնցից հիմնականները հանգում են հետևյալին:

1. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող ցանկացած հանգամանքի կիրառելիությունը փաստելու համար պետք է հաստատել դրա իրավաչափության պայմանների առկայությունը: Սույն հոդվածի շրջանակներում մենք դիտարկել և հետազոտության առարկա ենք դարձրել մեր կողմից առաջարկված՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի իրավաչափության պայմանները:

2. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող մեր կողմից առաջարկված հանգամանքի բովանդակության հետազոտման արդյունքում կարելի է առանձնացնել այդ հանգամանքի իրավաչափության հետևյալ պայմանները՝

- քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս,
- վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից,

- վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում,

- պետք է բացակայեն այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները,

- պետք է պահպանված լինեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի պատճառման սահմանները:

3. Իրավաչափության առաջին պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս:

3.1. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը և օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը որպես երևույթներ գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերակցության մեջ, որտեղ ամբողջը օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն է, իսկ մասը՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը: Շարադրվածից հետևում է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս կարող է պատճառվել միայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս, քանզի օպերատիվ-հետախուզական գործունեության՝ որպես երևույթի արտահայտման ձևը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն է:

3.2. Իրավաչափության առաջին պայմանի համատեքստում հետազոտման առանձին առարկա է «վնաս» հասկացության քրեաիրավական ընկալումը: Այս հասկացությունը, մեր կարծիքով, չունի կոնկրետ ճյուղային պատկանելություն և օգտագործվում է մեծաքանակ իրավական ակտերում՝ անգամ Սահմանադրությունում:

3.3. «Վնասը» քրեական իրավունքում միայն բացասական իմաստով ընկալելը ճիշտ չէ: Տարբեր հանգամանքների և գործոնների (այդ թվում՝ պետության կամ հասարակության օրինական շահերի) հաշվառմամբ՝ վնասի բովանդակությունը կարող է նաև դրականորեն ընկալվել: Վնասի սոցիալական էությամբ և բնույթով պայմանավորված՝ այն քրեական իրավունքում կարող է դասակարգվել հանցավորի և ոչ հանցավորի: Ոչ հանցավոր վնասն էլ, վնասի սոցիալական և ձևական չափանիշների հաշվառմամբ, դասակարգվում է երկու խմբի՝ ձևականորեն ոչ հանցավոր վնաս և իրավաչափ վնաս:

3.4. Ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասը բնույթով մոտ է հանցավոր վնասին, սակայն ձևականորեն ամրագրված որևէ հանգամանքի առկայության կամ բացակայության հիմքով արարքը հանցանք, հետևաբար՝ վնասը հանցավոր չի համարվում:

3.5. Իրավաչափ վնասը, ի տարբերություն ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասի, ունի դրական նշանակություն: Սոցիալական բովանդակության դիտանկյունից այն ընդունված է անվանել սոցիալապես թույլատրելի կամ հանրորեն օգտակար:

3.6. Քննարկվող իրավաչափության պայմանի էական հանգամանքներից է այն իրադրությունը, որի պայմաններում ՕՀՄ իրականացման ժամանակ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս է պատճառվում: Արարքին քրեաիրավական ստույգ գնահատական տալու տեսանկյունից այն ունի կարևոր նշանակություն:

4. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երկրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից:

4.1. Միջազգային ընդունված չափանիշներին և պահանջներին համապատասխան՝ առաջարկել ենք ՕՀԳ իրականացնող անձ համարել ինչպես օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակցին, այնպես էլ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձին:

5. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում:

5.1. Տրված հանձնարարության մասին ուղղակիորեն նշված է Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածում՝ ինչպես գործող, այնպես էլ մեր կողմից առաջարկվող տարբերակում: Հանձնարարության առկայությունը՝ որպես քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության պայման, առանձնացվում և կարևորվում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության քրեաիրավական ասպեկտներին նվիրված գրեթե բոլոր հետազոտություններում:

5.2. Կարևոր ենք համարել հետազոտության առարկա դարձնել հանձնարարության արտահայտման ձևը՝ գրավոր կամ բանավոր լինելը: Քրեական օրենսգրքի հիշյալ հոդվածը որևէ նշում չունի հանձնարարության արտահայտման ձևի վերաբերյալ, ինչից և կարելի է ենթադրել, որ այն կարող է լինել թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր: Բնականաբար, տրված հանձնարարության սահմանները հստակորեն որոշելը ավելի հեշտ կլինի գրավոր հանձնարարության առկայության դեպքում, սակայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով պայմանավորված՝ չպետք է բացառել բանավոր հանձնարարության հնարավորությունը ևս:

5.3. Հանձնարարականը պետք է տրված լինի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

6. Իրավաչափության չորրորդ պայմանն այն է, որ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն

աջակցելու նպատակին հասնելու այլ՝ վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները:

6.1. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող սկզբունքորեն նոր հանգամանքը պետք է մոդելավորվի ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էության, ինչպես նաև իրավական որոշակիության (կանխատեսելիության) սկզբունքի հաշվառմամբ: Հետևաբար, վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցների բացակայության վերաբերյալ նշումը բխում է ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էությունից:

7. Իրավաչափության վերջին՝ հինգերորդ պարտադիր պայմանը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի սահմանների պահպանումն է:

7.1. Մեր կողմից ձևակերպված՝ *«Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը»* վերտառությամբ հանգամանքի բովանդակությունը պահանջում է իրավաչափ վնասի սահմանների որոշում: Այլ խոսքերով՝ պետք է հնարավորինս հստակորեն ուրվագծվեն այն սահմանները, որի շրջանակներում ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառված վնասը կհամարվի իրավաչափ: Իրավաչափ վնասի սահմանները որոշելու համար մենք ելակետ ենք ընդունել ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու նպատակը, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

7.2. Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման համատեքստում աներկբա արձանագրման է ենթակա այն հանգամանքը, որ ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանող շահերին վնաս պատճառած ՕՀԳ իրականացնող անձը քրեական պատասխանատվության պետք է ենթարկվի անկախ դասակարգման խմբից, ցանկացած հանցանքի կատարման համար, որը պայմանավորված չի եղել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը: Այսինքն, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը պետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած հանցանքը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով: Եվ հակառակը, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը չպետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած արարքը պայմանավորված է եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

7.3. Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման արդյունքներով՝ առաջարկել ենք Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել հետևյալ

խմբագրությամբ. «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք, ինչպես նաև այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով»:

7.4. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի մասին հետազոտություններ իրականացնելիս հեղինակները որպես այս հանգամանքի իրավաչափության պայման երբեմն նշում են սահմանազանցման բացակայության մասին: Սակայն, մեր կարծիքով, «սահմանազանցում» տերմինը այս հանգամանքի պարագայում կիրառելի չէ, քանզի, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով, դրանց իրականացման ժամանակ ստեղծված էքստրեմալ իրադրությունով պայմանավորված, գործնականում հաճախ անհնար է լինելու որոշել՝ արդյո՞ք կանխված վնասի համեմատությամբ ավելի փոքր վնաս է պատճառվել, թե՞ ոչ: Բացի այդ, «սահմանազանցում» տերմինը քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների համատեքստում մշտապես ընկալվում է սահմանները գերազանցելու իմաստով: Մինչդեռ, մեր կարծիքով, ցանկացած հանցանք կատարելը, անկախ այն հանգամանքից՝ գերազանցել է սահմանները, թե ոչ (պատճառել է ավելի թեթև վնաս), պետք է հանգեցնի ՕՀԳ իրականացնող անձի քրեական պատասխանատվության, եթե պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

7.5. Գիտագործնական հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև այն դեպքերը, երբ օպերատիվ գործակալները, իրենց ինքնության բացահայտման վտանգով կամ բացահայտումից բխող հետևանքներով պայմանավորված, կյանքից զրկում են իրենց բացահայտած անձանց, որոնց կապակցությամբ իրականացվում էր ՕՀՄ, կամ այդ անձանց առողջությանը կամ գույքին վնաս են պատճառում: Կարծում ենք, որ նմանատիպ իրավիճակները չեն կարող դիտարկվել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի տիրույթում, այլ դրանց գնահատական պետք է տրվի անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտի կարգավորումների տիրույթում:

7.6. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս հնարավոր են նաև այնպիսի իրավիճակներ, երբ կոնկրետ արարքին գնահատական պետք է տրվի ծայրահեղ անհրաժեշտության կամ հակաիրավական արարք կատարած անձին բռնելիս վնաս պատճառելու վերաբերյալ կարգավորումների տիրույթում:

ГЕВОРГ БАРСЕГЯН – Условия правомерности причинения вреда охраняемым уголовным законом интересам при осуществлении оперативно-розыскного мероприятия. – Для обоснования применимости любого из обстоятельств, исключających уголовную

ответственность, требуется установление наличия условий их правомерности. В настоящей статье предметом исследования стали условия правомерности предлагаемого нами обстоятельства, исключающего уголовную ответственность, сформулированного как "Причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам при проведении оперативно-розыскного мероприятия".

В ходе исследования содержания указанного обстоятельства были выделены следующие условия его правомерности, которые в статье подвергнуты отдельному и детальному анализу:

- причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам должно происходить при проведении оперативно-розыскного мероприятия,
- вред должен причиняться лицом, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность в установленном законом порядке,
- вред должен причиняться в рамках поручения, направленного на предотвращение преступления, его раскрытие или на получение доказательств,
- должны отсутствовать иные способы достижения указанной цели, не связанные с причинением вреда,
- должны быть соблюдены пределы причинения правомерного вреда при проведении оперативно-розыскного мероприятия.

Только при одновременном наличии всех вышеуказанных условий возможно признание наличия рассматриваемого обстоятельства, исключающего уголовную ответственность.

По результатам проведённого исследования в статье сформулирован ряд предложений, обладающих научной и практической ценностью.

Ключевые слова: *обстоятельство, исключающее уголовную ответственность, условие правомерности, правомерный вред, оперативно-розыскное мероприятие, лицо, осуществляющее оперативно-розыскную деятельность, пределы поручения, меры, не связанные с причинением вреда, пределы причинения вреда*

GEVORG BARSEGHIAN – Conditions of Lawfulness for Causing Harm to Interests Protected by Criminal Law in the Course of Conducting an Operational-Search Measure. – In order to establish the applicability of any circumstance excluding criminal liability, the existence of the conditions of lawfulness for that circumstance must be confirmed. In this article, we examine the conditions of lawfulness for the circumstance excluding criminal liability, which we have proposed under the title "Causing Harm to Interests Protected by Criminal Law in the Course of Conducting an Operational-Search Measure".

As a result of the study of the proposed content of this circumstance excluding criminal liability, the following conditions of lawfulness have been identified, the essence of which is examined in detail in separate sections of this article:

- harm to interests protected by criminal law must be caused in the course of conducting an operational-search measure,
- the harm must be caused by a person conducting operational-search activity in accordance with the procedure established by law,
- the harm must be caused within the scope of an assignment given for the purpose of preventing or detecting a crime, or obtaining evidence,
- there must be no alternative measures unrelated to causing harm that could achieve the intended purpose,
- the limits of causing lawful harm must be maintained during the conduct of the operational-search measure.

Only in the presence of all the listed conditions simultaneously can the existence of the circumstance excluding criminal liability under consideration be confirmed.

Based on the results of the research conducted, the article presents a number of proposals of scientific and practical value.

Key words: *circumstance excluding criminal liability, condition of lawfulness, legal harm, operational-search measure, person conducting operational-search activity, scope of assignment, measures not related to causing harm, limits of harm causation*

Գրականության ցանկ

- Աղայան Է. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976, հատոր 1, էջ 845:
- Բարսեղյան Գ. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների արդի հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները, Դատական իշխանություն, № 1-3 (307-309), 2025, էջ 100-118: https://www.researchgate.net/publication/391804425_Operativ-hetaxuzakan_gorcuneutyun_irakanacnog_anjanc_kreakan_patasxanatvutyun_bacarog_hangamankneri_ardi_himnaxndimer_ev_zargacman_mitumner_Current_Issues_and_Development_Trends_of_Circumstances_Excl [Barseghyan G. O'perativ-hetaxowzakan gorc'owneowt'yown irakanacnog and'anc kreakan patasxanatvowt'yowny' bacar'ogh hangamanqneri ardi himnaxndimery' ev zargacman mitowmnery', Datakan ishxanowt'yown, № 1-3 (307-309), 2025]:
- Բեքմեզյան Գ. Արտապայմանագրային պարտավորություններ, մենագրություն, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2009 [Beqmezian G. Artapaymanagrayin partavorowt'yownner, menagrowt'yown, EPH hratarakchowt'yown, Erevan, 2009]:
- Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), խմբագրությամբ ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ.Ս. Ղազինյանի, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012 [Hayastani Hanrapetowt'yan kreakan iravownq: Y'ndhanowr mas (vecerord hratarakowt'yown' p'op'oxowt'yownnerov ev Iracowmnnerov), xmbagrowt'yamb' i.g.d., profesor, HH GAA t'ght'akic andam G.S. Ghazinyani, Er., EPH hrat., 2012]:
- ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, համարը՝ ՀՕ-239, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ.: Գործում է [HH qaghaqaciakan o'rensgirq, hamary" HO'-239, skzbnaghbyowry" HHPT 1998.08.10/17(50), owjhi mej e' mtel 01.01.1999t'.: Gorc'owm e']:
- ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Ընդունվել է 05.05.2021թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2022թ., ՀՕ-199-Ն: Գործում է [HH kreakan o'rensgirq: Y'ndownvel e' 05.05.2021t', owjhi mej e' mtel 01.07.2022t', HO'-199-N: Gorc'owm e']:
- ՀՀ օրենքը Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին: Ընդունվել է 22.10.2007թ., ուժի մեջ է մտել 08.12.2007թ., ՀՕ-223-Ն: Գործում է [HH o'renqy' O'perativ-hetaxowzakan gorc'owneowt'yan masin: Y'ndownvel e' 22.10.2007t', owjhi mej e' mtel 08.12.2007t', HO'-223-N: Gorc'owm e']:
- Антонов В.М., Кувалдин В.П. Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры по его нейтрализации: лекция. М., 1997 [Antonov V.M., Kuvaldin V.P. Protivodejstvie prestupnyh struktur organam vnutrennih del i mery po ego nejtralizacii: lekcija. M., 1997].
- Баулин Ю.В. Право граждан на задержание преступника. Харьков, 1986 [Baulin Ju.V. Pravo grazhdan na zaderzhanie prestupnika. Har'kov, 1986].
- Блинников В. А. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве России. М., 2014 [Blinnikov V. A. Obstojel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejanija, v ugovolnom prave Rossii. M., 2014].
- Богданов О. В. Вред – как условие гражданско-правовой ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001 [Bogdanov O. V. Vred – kak uslovie grazhdansko-pravovoj otvetstvennosti: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. Saratov, 2001].
- Вагин О.А. Конституционные проблемы оперативно-розыскной деятельности (научный доклад) // Конституционно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности: сборник материалов Всероссийского круглого стола (3 ноября 2011 г.). СПб., 2012, СПС «КонсультантПлюс» [Vagin O.A. Konstitucionnye problemy operativno-rozysknoj dejatel'nosti (nauchnyj doklad) // Konstitucionno-pravovye problemy operativno-rozysknoj dejatel'nosti:

- sbornik materialov Vserossijskogo kruglogo stola (3 nojabrja 2011 g.). SPb., 2012, SPS «Konsul'tantPljus»].
- ВВС. Русская служба: Боевики ИГ показали видео расправы над «агентом ФСБ». https://www.bbc.com/russian/news/2015/12/151202_isis_russia_fsb_agent_video (10.02.2025) [BBC. Russkaja sluzhba: Boeviki IG pokazali video raspravy nad «agentom FSB»].
- ВВС. Русская служба: Боевики ИГ убили двоих "за шпионаж в пользу России" https://www.bbc.com/russian/international/2015/01/150113_isis_video_killing (10.02.2025) [BBC. Russkaja sluzhba: Boeviki IG ubili dvoih "za shpionazh v pol'zu Rossii"]].
- Дмитренко А. П. Институт обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России: основы теории, законодательной регламентации и правоприменения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2010 [Dmitrenko A. P. Institut obstoitel'stv, iskljuchajushhih prestupnost' dejanija, v ugovnomn prave Rossii: osnovy teorii, zakonodatel'noj reglamentacii i pravoprimerenija: avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk. M., 2010].
- Землюков С. В. Преступный вред: теория, законодательство, практика: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1994 [Zemljukov S. V. Prestupnyj vred: teorija, zakonodatel'stvo, praktika: dis. ... d-ra jurid. nauk. M., 1994].
- Кваша Ю.Ф., Сурков К.В., Васильев Н.Н. Законодательные основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / под общей ред. Ю.Ф. Кваша. М., 2005 [Kvasha Ju.F., Surkov K.V., Vasil'ev N.N. Zakonodatel'nye osnovy operativno-rozysknoj dejatel'nosti: kurs lekcij / pod obshhej red. Ju.F. Kvashi. M., 2005].
- Келина С. Г. Обстоятельства, исключающие преступность деяния // Уголовное право. 1999. № 3 [Kelina S. G. Obstoitel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejanija // Uголовное право. 1999. № 3].
- Кожухов Н.И. Словарь-справочник по психологии. М., 1996 [Kozhuhov N.I. Slovar'-spravochnik po psihologii. M., 1996].
- Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982 [Kudrjavcev V. N. Pravovoe povedenie: norma i patologija. M., 1982].
- Миллюков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. СПб., 2000 [Miljukov S. F. Rossijskoe ugovnoe zakonodatel'stvo: opyt kriticheskogo analiza. SPb., 2000].
- Михайлов В. И. Отраслевая принадлежность норм главы 8 УК [Mihajlov V. I. Otrasleyaja prinadlezhnost' norm glavy 8 UK].
- Мухачев В.А., Тарсуков К.М. Приоритетные направления и методика исследования проблем оперативного внедрения // Правовые, научные и организационно-тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности в современных условиях. М., 1997 [Muhachev V.A., Tarsukov K.M. Prioritetnye napravlenija i metodika issledovanija problem operativnogo vnedrenija // Pravovye, nauchnye i organizacionno-takticheskie problemy operativno-rozysknoj dejatel'nosti v sovremennyh uslovijah. M., 1997].
- Орешкина Т. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 сентября 2012 г. № 19 «О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление» // Уголовное право. 2013. № 2, СПС «КонсультантПлюс» [Oreshkina T. Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda RF ot 27 sentjabrja 2012 g. № 19 «O primenenii sudami zakonodatel'stva o neobhodimoj oborone i prichinenii vreda pri zaderzhanii lica, sovershivshego prestuplenie» // Uголовное право. 2013. № 2, SPS «Konsul'tantPljus»].
- Плешаков А.М. Невинное причинение вреда при оперативном внедрении (к постановке проблемы) // Проблемы применения уголовного законодательства при осуществлении оперативно-розыскной деятельности, [Pleshakov A.M. Nevinovnoe prichinenie vreda pri operativnom vnedrenii (k postanovke problemy) // Problemy primeneniya ugovlnogo zakonodatel'stva pri osushhestvlenii operativno-razysknoj dejatel'nosti].
- Романов В. С. Моральный вред как институт гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006 [Romanov V. S. Moral'nyj vred kak institut grazhdanskogo prava: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. M., 2006].
- Уголовное право. Общая и Особенная части: учеб. для вузов / Н. И. Ветров, Г. В. Дашков, В. И. Динека и др.; под ред. Н. Г. Кадникова. М., 2006 [Uголовное право. Obshhaja i Osobennaja

chasti: ucheb. dlja vuzov / N. I. Vetrov, G. V. Dashkov, V. I. Dineka i dr.; pod red. N. G. Kadnikova. M., 2006].

Шкабин Г.С. Уголовно-правовое обеспечение оперативного внедрения: монография / Москва: ИД «Юриспруденция», 2018 [Shkabin G.S. Uголовno-pravovoe obespechenie operativnogo vnedrenija: monografija / Moskva: ID «Jurisprudencija», 2018].

Шкабин Г.С. Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук, Москва, 2018 [Shkabin G.S. Uголовno-pravovoe obespechenie operativno-razysknoj dejatel'nosti: teoretiko-prikladnye i zakonodatel'nye aspekty. Dissertacija na soiskanie uchjonoj stepeni doktora juridicheskikh nauk, Moskva, 2018].

FBI: Wall of Honor. We will never forget our fallen FBI Family members ... <https://www.fbi.gov/history/wall-of-honor> (10.02.2025).